

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת ויצא, תשס"ד
מספר 525מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אלוקי יעקב

לייבוויץ¹ מציין שהסיפור על חיי יעקב אבינו תופס כ- 58% של ספר בראשית, ומכאן הוא מסיק שראוי שהספר ייקרא "ספר יעקב אבינו", ועוד הוא מסיק, שאם אברהם אבינו מוצג בספר בראשית כאבי ההכרה בה', ייחודו ואהבתו, כפי המסורת שהוא מעביר לבניו, הרי יעקב הוא אבי עם ישראל **בפועל**. ההיסטוריה של עם ישראל משחזרת את קורות יעקב בבחינת מעשי יעקב סימן לבניו,² יותר מאשר את קורות אברהם או את קורות יצחק.³ גם דרכו של אלוקים עם יעקב הייתה שונה מדרכו עם אברהם או יצחק. לכן התהלכות אלוקים עם 'בני ישראל' כעם, בכל הקורות אותו, היא כהתהלכות אלוקי יעקב ולא כהתהלכות אלוקי אברהם ויצחק, ומכאן גם נגזרות דרכי האמונה באלוקי יעקב. להלן נרחיב בנושא זה.

אלוקי אברהם היה "אלוקי ההליכה" – "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך" (יב:א). ואברהם **הולך** לבית אל, להר המוריה, לחברון, לבאר שבע, לגרר, למצרים ועוד. אברהם זקוק לעזרה צמודה של הא-ל ולהתגלותו על כל צעד ושעל, ולכן מסופר שהקב"ה מתערב ומושיע אותו כמעט בכל אירוע ואירוע. ישנן כמה וכמה התגלויות של הקב"ה לאברהם: כברית בין הבתרים; אחר היפרדו מלוט; במצרים; בשילוח הגר; בסיפור העקדה ועוד. גם מלחמתו של אברהם בארבעת המלכים היא מלחמה נסית. אלוקי יצחק הוא "אלוקי הישיבה" – "גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך" (כו:ג). הא-ל מלווה אותו "מאחורי הקלעים" במגוריו בארץ. יצחק הוא מעין בן תפנוקים שעומדת לו זכות אבות. הוא בן מועדף. אין לו מאבקים משפחתיים כמו שהיו ליעקב עם עשו, שכן ישמעאל מסולק מדרכו על ידי הוריו. אין הוא צריך לעמול כדי לשאת את שאהבה נפשו, כי אברהם מסדר לו שידוך. וכן, יצחק אינו צריך, כמו רבקה, להתמודד עם העדפה של הבן הטוב על פני הבן הרע, כי יצחק אוהב בפשטות את עשו, ללא כל הסתייגות והתלבטות.

יצחק אינו עוזב את הארץ. תחום התנועה שלו בארץ הוא באזור מצומצם - בין באר שבע, גרר וחברון. יצחק אינו נאבק על מקומו בתוך משפחתו ומחוצה לה, ואינו מעורב במלחמות כמו אברהם ויעקב, מלבד המאבקים על בארות המים, שבהם הוא ויתר.⁴ הוא זורע מאה שערים והקב"ה מצליח בידו. בצעירותו הוא יוצא לטייל - "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב" (כד:סג), בבגרותו הוא מצחק את אשתו בצהרי היום (כו:ח) ובזקנתו הוא מבקש מעשו להכין לו מטעמים "כאשר אהבתי" (כז:ד). הוא מלח הארץ, אין צורך לעזור לו הרבה משום שפשוט הכל "הולך" לו. רק בזקנותו, בהיותו בן 123, מערימה עליו רבקה ומדריכה את יעקב לגנוב את הברכה, ויצחק חווה חוויה של חרדה כשבנו מרמה אותו.

דרכו של אלוקים עם יעקב שונה מדרכו כאלוקי אברהם וכאלוקי יצחק. אלוקי יעקב הוא אלוקי הבריחה וההתמודדות, אלוקי הדרמה והטרגדיה; אין אנו רואים את התערבותו בכל מה שקורה ליעקב, ובמישור הגלוי של הכתוב הוא מותיר ליעקב להתמודד כמעט לבד במשך 147 שנות חייו. אלוקים מתגלה לו חמש פעמים במרווחי זמן גדולים, ובכל התגלות הוא מבטיח לו הבטחות, כפי שיפורט להלן, אך אינו

¹ לייבוויץ, י', שבע שנים של שיחות על פרשת השבוע, הוצאת גרטה לייבוויץ תשרי תשס"א, עמ' 117.

² ראה דברי הנצי"ב **בהרחב דבר** (א) לפסוקים ל-לא.

³ הרב אבינר מבחין בין עולמם של אברהם ויצחק לבין עולמו של יעקב לפי פרמטר של רמת סיבוכים. עולמם של אברהם ויצחק אינו מסובך, ואילו עולמו של יעקב מלא סיבוכים. **טל חרמון**, בית אל תשנ"ה פרשת וישב.

⁴ אבינר רואה את יצחק כמי שאינו מסתבך ואי אפשר לסבך אותו. רועיו הם הנתונים במריכה; הוא אינו מעורב בזה. שם עמ' 71.

עושה למענו מעשה הצלה ממשי. גם בהופעת הקב"ה בחלום ללבן, הוא מתערב אחרי שיעקב כבר פתר את בעיותיו בעצמו, והצלחת הברית לא הובטחה לו מראש. כמו-כן אין הקב"ה מתערב בדרמה של קניית הבכורה מעשו, לא במעשה גנבת הברכה מעשו ואף לא במעשה התרמית של לבן ובמכירת יוסף ועוד.

לראשונה מתגלה הקב"ה ליעקב בבית-אל, כאשר הוא בורח מעשו, והוא **בן 63 שנים**⁵. מכאן שלכאורה לא התערב הקב"ה בענייניו של יעקב קודם לכן. מה עשה יעקב עד גיל 63? על פי המדרש קנה יעקב את הבכורה מעשו בגיל 15⁶. מכאן, שבין קניית הבכורה מעשו לבין גנבת הברכה עברו 48 שנים. ההתגלות השנייה הייתה בשנה ה- 97 או ה- 98 לחייו. בהתגלות זו אמר לו הקב"ה שישב אל ארץ אבותיו, לאחר עשרים השנים שהיה עם לבן⁷. כלומר ההתגלות השנייה ליעקב הייתה כ- 35 שנים אחרי ההתגלות הראשונה בבית-אל, והקב"ה הניח ליעקב לעבור את כל תלאותיו בבית לבן ללא עזרה ולנהל את ענייניו שלו, ענייני משפחתו ועסקיו עם לבן ללא התערבות גלויה.

בפעם השלישית נגלה ליעקב מלאך במעבר יבוק, אחרי פרידתו מלבן, ויש להניח שהתגלות זו הייתה סמוכה להתגלות השנייה. יעקב נאבק עם המלאך ונקעה כף ירכו, וגם כאן לא נאמר שהקב"ה עזר לו. ההתגלות הרביעית הייתה אחרי מעשה דינה, בבואו מפרדן ארם, ולאחר הטבח באנשי שכם (לה: ט-יא). גם התגלות זו לא הייתה לשם הצלה, אלא כדי לתת לו ברכה והבטחה - "פרה ורבה וקהל גויים יהיה ממך". ההתגלות האחרונה הייתה כשהיה יעקב בן מאה ושלושים שנה, לפני ירידתו למצרים (מו: ב-ד). כך יוצא שבמשך 32 שנים, לא הייתה ליעקב התגלות. בפרט מורגש חסרונה של התגלותו של הקב"ה בשנות יגונו של יעקב על היעלמות יוסף. מורגש חסרונן של מילות נחמה או מלות הבטחה. מגיל 130 ועד יום מותו, עברו עוד 17 שנים שבהן לא היו ליעקב עוד התגלויות⁸.

כללו של דבר, כאלוקי יעקב אין הקב"ה מתערב במישור הגלוי בהכוונת חייו של יעקב והצלתו מפגעים ומפוגעים⁹, וכאילו אומר הוא בכך ליעקב, שאותו סוג של הגנה והתערבות אלוקית שזכו להם אבותיו אברהם ויצחק הולך ופוחת, והוא, יעקב, נשאר להתמודד עם גורלו בעצמו. הקב"ה מברך את יעקב, מבטיח לו ותומך בו, אבל אינו מתערב בפועל בקורות אותו. אם יעקב נכשל - זהו כישלון התלוי בו, כמו במעשה מכירת יוסף שאירע משום שהעדיף את יוסף על אחיו ועורר את קנאתם, או כמו בסיפור דינה, שאירע משום שלא הקפיד על צניעותה. וכאשר יעקב מצליח, הצלחתו תלויה בו, שכן היא פרי יזמותו. כאמור, בקורות עם ישראל בפועל, אלוקי בני ישראל הוא אלוהי יעקב. כמו אצל יעקב, ההיסטוריה של עם ישראל בפועל היא היסטוריה של מנוסה, בריחה, נדודים וגלות¹⁰, וכמו אצל יעקב, גם ההיסטוריה של עם ישראל רוויה בדרמות ובטרגדיות. אך החשוב מכול והאופטימי מכול הוא, שכמו אצל יעקב, ההיסטוריה של עם ישראל היא היסטוריה של התמודדות עצמית כדי לשרוד. ולכן אלוקי עם ישראל הוא אלוקי ההתמודדות העצמית וההישרדות¹¹.

חיזוק לרעיון ההתמודדות העצמית אנו מוצאים בדברים שנאמרו ליעקב בהתגלות בבית-אל: "ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה... אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך... כי לא אעזבך" (כח: יד-טו). הקב"ה

⁵ כשיצחק היה זקן ועניו כהו והוא ביקש מעשו להכין לו מטעמים, הוא היה בן 123 שנים. קביעה זו מבוססת על כך שבשעת מכירת הבכורה היה יצחק בן 75, כי יעקב ועשו היו אז בני 15 (ראה ההערה הבאה), ובשעת גנבת הברכה הם היו בני 63. דהיינו משעת מכירת הבכורה עד גנבת הברכה עברו 48 שנים, ולכן בשעת גנבת הברכה, היה יצחק בן 123. מאחר שעל פי הכתוב יצחק מת בן 180 (בר' לה: כח), הרי שמאז גנבת הברכה ובריחת יעקב לפדן ארם חי יצחק עוד 57 שנה. כשיעקב חזר לארץ ישראל בגיל 99 (לפי רש"י לבר' כח: ט) לאחר שנפרד יעקב מלבן שהה עוד שתי שנים בדרך) היה יצחק בן 159. בזמן מכירת יוסף היה יעקב בן 108 (ראה רש"י לבר' לה: כט) ויצחק היה אפוא בן 168 שנים. כלומר יצחק חי עוד 12 שנה לאחר מכירת יוסף. ראה עוד להלן הערה 7.

⁶ החישוב הוא על פי המדרש שהנזיר שיעקב בישל היה מאכל של אבלות על מות אברהם. אברהם מת בגיל 175 ומאחר שיצחק נולד לו בהיותו בן 100, הרי יצחק היה באותה עת בן 75. ואם יצחק הוליד את יעקב ועשו כשהיה בן 60, הרי יעקב ועשו היו בני 15 שנים.

⁷ הוא הגיע לבית לבן כשהיה בן 77 (ראה רש"י לה: כט). בזמן מנוסתו מעשו היה בן 63 ו-14 שנים למד בבית מדרשו של עבר). גם לפי בראשית רבה (ויצא, סח, ה) היה יעקב בן 84 כשנשא את לאה, אחרי שעבד בבית לבן 7 שנים. מכאן שיעקב ברח מלבן כשהיה בן 97 שנים, ואז הייתה ההתגלות השנייה.

⁸ חלה הפסקה כמעט מוחלטת של דיבור ה' אל יעקב אחרי שובו אל יצחק אביו (סוף פרק לה), ודבר ה' מגיע אליו רק פעם אחת אחרי סיום האירועים הדרמטיים לפני ירידתו למצרים (לפי החישוב לעיל היה אז בן 130). ראה משולם מרגליות, "הקדמה למסכת 'יוסף ואחיו'" בתוך: **מפירות האילן**, אוניברסיטת בר אילן, תשנ"ח עמ' 119.

⁹ ראה במאמרו של י' אלפסי, "יעקב וישראל", שם עמ' 93.

¹⁰ ראה דברי הנצי"ב, הערה 2.

¹¹ יהודה אליצור מוצא שיש מסר מבני יעקב אל אלו שהם ממשיכיהם בבחינת יורשי ישראל ותורתו. "יוסף ואחיו - מהי מגמת הסיפור"? דף שבועי לפרשת מקץ (מס' 216), אוניברסיטת בר אילן תשנ"ח. המסר שאני מציע במאמר זה, שונה, וראה בהמשך.

אומר ליעקב כדברים האלה: תחילה עליך, יעקב, לפרוץ קדימה לכל הכיוונים, ואם תעשה כך - הקב"ה ישמור אותך בכל אשר תלך. זה גם המסר אשר נמסר לנו כזרעו של יעקב. האמונה בעזרתו של הקב"ה הנגזרת מהדרך שבה אלוקי יעקב נהג כלפי יעקב היא, שאנו נדרשים תחילה להתמודד עם בעיותינו, להיות היוזמים של דרכי פעולה, מן הסתם חיוביות, ולקבל אחריות על מעשינו. הקב"ה לא יתערב אם חדלנו, אם התרשלנו, או אם עשינו מעשה בלתי-ראוי. תוצאות מעשינו שלנו הם באחריותנו. הקב"ה מסייע לנו במעשינו הטובים שיצליחו, אבל הוא משאיר לנו להתמודד עם תוצאות מעשינו הרעים.

מסר נוסף מרמז לנו אלוקי יעקב; בבית-אל הקב"ה מברך את יעקב בברכה "ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך". על פי הפשט, הביטוי "ונברכו" משמעו שתחול עליהם ברכה, אולם הרשב"ם מפרש "ונברכו" - לשון מברך ומרכיב. הַבְּרָכָה והרכבה הן פעולות מעולם הצומח, כאשר מחברים לגזע העץ ענף של זן אחר כדי להשביחו או כדי להקנות לו תכונות מסוימות של הזן המורכב עליו. לפי זה פירושו של הביטוי "ונברכו בך" הוא שאתה הוא הגזע ועליך יורכבו ענפים של משפחות האדמה - וזה יהיה זרעך.¹² המחשה לרעיון זה אנו מוצאים כבר בתולדות של יעקב. יעקב כלל בתוך שבטי ישראל, ללא הבדל, גם את בני השפחות. אברהם גרש את בן האמה, וגם עשו אינו ממשיכו של יצחק, אבל אצל יעקב יש תפנית; בני השפחות היו חלק משנים עשר השבטים שנעשו לעם אחד,¹³ ואפרים ומנשה, בני יוסף ואסנת בת פוטי פרע כהן און, נספחו לעם ישראל (יעקב אומר: "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי", מח:ה).¹⁴ המסר עבר לזרעו, ועם ישראל בהיסטוריה שלו אכן הבריך והרכיב לתוכו בודדים וקבוצות מחוץ לעולם היהודי, ובכך הרחיב את שורותיו: החל בבני יעקב ויוסף, דרך רות המואביה, ר' עקיבא ואונקלוס הגר, וכן בדורות הבאים אחריהם.

ד"ר רפאל ירחי
ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. כתובתנו באינטרנט:
<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

¹² ראה לייבוביץ', הערה 1, עמ' 122.

¹³ ריה"ל מציין בכוזרי את ההתפתחות הזאת כהשתנות תחולת העניין האלוקי. וכך הוא אומר (מאמר ראשון צה): "וסגולת אברהם מבין בניו היה יצחק, ולכן שילח אברהם את כל בניו האחרים מן הארץ המיוחדת ההיא, ארץ כנען, ואותה ייחד ליצחק. וסגולת יצחק היה יעקב ולכן הורחק עשו אחיו מן הארץ ההיא, כי יעקב לבדו נמצא ראוי לה. אולם בני יעקב היו כולם סגולה, כולם יחד ראויים לענין הא-לוהי". גם בני השפחות, וזה חידוש לעומת בני השפחות של אברהם ויצחק.

¹⁴ על הפסוק "וישאו אתו בניו" (בר' נ:יג) אומר רש"י "ולא בני בניו שכך צום: אל ישא מטתי לא איש מצרי ולא אחד מבניכם, שהם מבנות כנען, אלא אתם". לא אביא כאן את הדעות השונות והאחרות של המפרשים בעניין זה.